

Josip MATOTA, *Šufflayevo shvaćanje uloge povijesti u narodnoj svijesti Hrvata*, Matica Hrvatska ogranak Bjelovar, Bjelovar 2006., 147 str.

Dugogodišnji profesor bjelovarske Gimnazije i drugih srednjih škola u Bjelovaru Josip Matota (1937.), sada u mirovini, svojim djelom dao je još jedan prilog poznavanju rada i djela poznatoga hrvatskog historika i političara Milana Šufflaya, orijentirajući se u svom radu uglavnom samo na jedan važan segment Šufflayeve djelatnosti, tj. na Šufflayevo shvaćanje uloge povijesti u narodnoj svijesti Hrvata. Josip Matota je i prije pisao o Šufflayu, posebno o njegovom odnosu prema Stjepanu Radiću u *Nastavnom vjesniku* (br. 7-8, 1998.), što će se vidjeti i u ovoj knjizi. Prije nego što se osvrnemo na autorovo djelo, ukratko ćemo objasniti tko je bio Milan Šufflay. Rođen u Lepoglavi 1879. godine, Šufflay je rano pokazao svoju darovitost te je već 1901. godine postao doktor povijesnih znanosti, dakle sa samo 22 godine. U svom radu na Zagrebačkom sveučilištu napisao je i objavio niz znanstvenih i drugih radova koji su svojim dometima unaprjeđivali tadašnju hrvatsku historiografiju. Kao vrstan poliglot uvodio je moderna strujanja u hrvatsku povijesnu znanost, dok je u Europi bio poznat kao vrstan albanolog i balkanolog. U svom znanstvenom djelovanju pretežno se bavio hrvatskim srednjovjekovljem, te je pokušao razbiti mnoge tada vladajuće (znanstvene) mitove. Po svom političkom djelovanju još za vrijeme Austro-Ugarske profilirao se kao pravaški političar koji slijedi pravašku političku misao, a u javnosti je nastupao kao uvjereni hrvatski nacionalist. Unatoč tome, Šufflay je bio osoba širokih europskih nazora, tako da te dvije komponente nisu nimalo isključivale jedna drugu. Poslije stvaranja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca Šufflay je uklonjen sa Zagrebačkog sveučilišta te djelomično potisnut na margine znanstvenog i kulturnog života. Bio je izveden pred sud 1921. godine pod optužbom za veleizdaju. Sve do 1931. godine kada je ubijen željeznom šipkom u Zagrebu, u Dalmatinskoj ulici za vrijeme šestosiječanjske diktature, Šufflay je bio nazočan u hrvatskoj javnosti kao političar Hrvatske stranke prava i suradnik mnogobrojnih hrvatskih novina u kojima je nastojao komentirati i uobličavati najnovije svjetske i unutarnjopolitičke događaje. Unatoč apelu poznatih europskih intelektualaca (Einstein, Mann), beogradski režim uspio je zataškati zločin. Za vrijeme Banovine Hrvatske neposredni su egzekutori suđeni i kažnjeni dok su naručitelji zločina (režim) ostali izvan ruke pravde. Poslije Šufflayeve smrti dugo se nije spominjao, prepušten zaboravu i o njemu se nije mnogo pisalo (osim za vrijeme NDH, ali prilično iskrivljeno). Nakon sloma socijalističke Jugoslavije i stvaranja hrvatske države došlo je do nagle reafirmacije Šufflayeva znanstvenog, političkog i kulturnog habitusa. Josip Matota se u svom djelu uglavnom orijentirao na Šufflayeva stajališta o posebnom pristupu povijesti u hrvatskom narodu, posebno izraženima u koncepciji o "biologiji naroda", dok je u drugom dijelu pokušao prikazati povijest sukoba i prijepora sa sveučilišnim profesorom Ferdinandom Šišićem koji je stajao na stajalištu integralnog jugoslavenstva i "trolemanog naroda" što je i znanstveno uobličavao u svojim knjigama, čemu se Šufflay oštro suprotstavljao. U publicističkim člancima koje je Šufflay objavljivao u hrvatskim novinama prikazuje se osebnost njegova pristupa prošlosti i budućnosti hrvatskog naroda u kojoj se ističu priroda (geografski uvjeti), psihički čimbenici (podsvijest, povijesno pamćenje) i religija. Po njemu, podsvijest kao "san narodnih masa" stvara povijest, a ne razum, a još manje materijalni uvjeti. Razumsku formu podsvjesnim težnjama naroda daju povjesničari i političari – zapravo narodni vođe. Narod je organizam koji ima kolektivističko pamćenje svoje prošlosti. Može se utvrditi da je Šufflay bio na tragu tadašnje organske historiografije pod utjecajem tadašnjih europskih sociologa, dok je podsvijest kao "povijesnu kategoriju" usvojio od psihoanalitičara Sigismunda Freuda. U svojoj ideologiji svaki je pojedinac, po Šufflayu, povezan "stazom klica života" sa svojim precima

koja čini neprekidnu krvnu vezu. Na temeljima biologističke koncepcije nastanka naroda, a ne uz pomoć politike, Šufflay razlikuje hrvatski narod od ostalih naroda svojim duboko ukorijenjenim mentalitetom (hrvatska krv) te svojom domovinom (hrvatska zemlja). Kroz prizmu te teorije on je podijelio povijest Hrvata na tri razdoblja: od doseljavanja na Jadran do "gubitka vlastite dinastije", od početka turske opasnosti i od prestanka te opasnosti do 20. stoljeća. U vrijeme u kojemu je živio, smatrao je da je hrvatski narod uguan u pravoslavni Balkan te da je "jugoslavenska država nastala nad ponorom dvaju svijetova", Zapada i Istoka. Samu jugoslavensku ideju Šufflay smatra nepotpunom, bez ikakve pokretačke snage i nesposobnom da se odupre srpskoj i hrvatskoj nacionalnoj svijesti. Najbolji izraz Šufflayevih shvaćanja razvoja povijesti hrvatskog naroda iskazuje se u njegovim neslaganjim i sukobima sa Šišićem, a osim metodoloških razlika dijelilo ih je i različito političko opredjeljenje. Šufflay je bio pobornik samosvojnosti hrvatskog naroda, a Šišić je vjerovao u unitarističko jugoslavenstvo. Dok je Šišić smatrao da je narod proizvod njegove povijesti, a ne nešto što je od iskona "ovdje i sada" (pleme se rađa, narod nastaje), Šufflay je vjerovao u biološku zajednicu kaja svoju samosvojnost temelji na povijesnom pamćenju. Prema Šišiću, Hrvati svojim povijesnim razvojem nisu postali samosvojan narod, nego pleme jugoslavenskog naroda, dok je Šufflay isticao zapadnjačku i višestoljetnu ulogu Hrvata kao katoličkog naroda koji je bio predstraža Zapada prema Istoku. Za njega su "hrvatstvo" i "hrvatska krv" pozitivna postignuća europskog Zapada. Dok Šufflay izdiže zapadne vrijednosti, Šišić je u dijelu toga Zapada vidio opasnost (njemstvu i mađarstvu), kao glavnoj snazi koja se suprotstavlja i ugrožava budućnost "jugoslavenskog naroda koji nastaje", dok je uzdizao onaj dio Zapada koji je pomogao osnutku zajedničke države 1918. godine. Dok je Šufflay sve rješavao biologistički, Šišić je naglašavao utjecaj nacionalne ideologije (ilirizma) konstruirane u 19. stoljeću pod utjecajem Gaja i Strossmayera. Šufflay je bio uvjeren da je glavni zadatak hrvatske historiografije obrana hrvatskih interesa te da povjesničari koji od toga odstupaju postaju "izdajice toga naroda". Zanimljivo je da je i sam Šufflay kada je bio potisnut iz Hrvatske stranke prava 1925. godine, i kada se angažirao i bavio mišlju o osnivanju stranke "Hrvata radikala" piše neobjavljeni manifest u kojem ističe da razlike između Hrvata i Srba "ne treba nasilno brisati, već organistički usklađivati", ali ideju nadnacionalnog jugoslavenstva ni tada nije prihvaćao. U manifestu je ipak privremeno odstupio od svojih prijašnjih političkih stajališta.

U poglavlju pod naslovom "Bilješke" (77.-103.) nalazi se iscrpna bibliografija o Šufflayu te se objašnjavaju neki trenuci iz Šufflayeva života i detaljizira se njegova ideologija. Pri kraju knjige u poglavlju "Prilozi" donose se neki Šufflayevi novinski tekstovi objavljeni u novinama *Hrvatska misao*, glasilu Hrvatske stranke prava te *Hrvatskom domobranu*. Posebno su zanimljivi članci "Dignimo zastor! Ruska i hrvatska sfinga", te članak "Na bedemu Evrope – sukob Istoka i Zapada značajka 20. stoljeća". Na kraju se nalazi popis izvora i literature te korištena arhivska građa.

ŽELJKO KARLAU

Tatjana PUŠKADIJA-RIBKIN, *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba*, Prosvjeta, Zagreb 2007., 304 str.

Pitanja povezana s položajem, pravima, djelovanjem i financiranjem nacionalnih manjina u Hrvatskoj izazivaju veće ili manje zanimanje javnosti, ovisno o kojoj je nacionalnoj manjini riječ. Neke su od njih u trajnoj političkoj žiži, druge se nametnu nakon saborskih rasprava ili medijskih priloga, a treće pak odražavaju lokalne ili regionalne demografske zadanosti. Na poslijetku, ima i onih nacionalnih manjina koje danas nisu posebno brojne i koje općenito možda nisu posebno značajne za dnevnu politiku. Ovom tvrdnjom nikako ne želim umanjiti njihov značaj, što će uostalom uskoro postati sasvim razvidno. Naprotiv, smatram da je pitanje ruske nacionalnosti u Hrvatskoj i ciljano u Zagrebu, posebice neki aspekti njezine povijesne prisutnosti, pomalo nepravedno zapostavljeno u stručnoj (pa i popularnoj) hrvatskoj literaturi i da zaslužuje više pozornosti. Među vrijednim novijim iznimkama su izdanja zbirke eseja koje je uredila Irena Lukšić ("Na rubovima memorija", *Književna smotra*, br. 119, 2001. i *Ruski emigranti u Hrvatskoj između dva rata, rubovi, memorija*, Zagreb, 2006.).

Knjiga *Emigranti iz Rusije u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba* autorice Tatjane Puškadija-Ribkin iznimno je vrijedan doprinos upotpunjavanju spoznaje o identitetu, životu i ostvarenjima ljudi koji su se iz područja Rusije i Sovjetskog Saveza u nastajanju (koji su, dakle, bili pripadnici ruskog naroda, ali i drugih naroda, koji su nastanjivali taj prostor) doselili u Hrvatsku i u kojoj su se mnogi od njih konačno trajno nastanili. Tiskanje ove knjige može se smjestiti u širi kontekst pojačanog interesa za proučavanje nastanka i djelovanja ruskih dijaspora u Europi nakon pada komunizma u Sovjetskom Savezu. Npr. može se navesti djelo: Catherine Andreyev, Ivan Savický, *Russia Abroad, Prague and the Russian Diaspora, 1918-1938*. (New Haven and London, Yale University Press, 2004.).

Knjiga predstavlja plod dugogodišnjega sustavnog i detaljnog istraživačkog rada, zapravo životno djelo u koje je autorica uložila golemo vrijeme i veliki trud. Pri tome je obuhvatila mnogobrojne izvore iz Hrvatskoga državnog arhiva, Državnog arhiva u Zagrebu i drugih lokacija koje su navedene u bilješkama, a koje autorica pomno obrađuje, uspoređuje te tumači u njihovom širem kontekstu.

Osim pisanih izvora autorica se koristi i podacima iz usmenih izvora, odnosno podacima koje je dobila razgovorima s doseljenicima iz Rusije ili njihovim nasljednicima, zapisanim sjećanjima. Neki povijesno-znanstveni puristi mogli bi prigovoriti uporabi ove građe, međutim ona je sasvim legitimna, svakako pod uvjetom da je podložna daljnjim verifikacijama. Usmena povijest (*oral history*) ima svoje mjesto u istraživanjima povijesti manjih lokaliteta (*local history*) koja su sve prisutnija na međunarodnoj povijesnoj sceni a i u nas, primjerice kao povijest naselja ili ulice. Osim toga, usmena povijest može biti jedini ili glavni način dostupa podacima, kao što je to slučaj u istraživanju pojedinih povijesnih tema u razdoblju komunizma u Sovjetskom Savezu. Veliki dio pisanih izvora i podataka s toga područja bio je uništen (a uništile su ga ili sovjetske vlasti ili sovjetskoj vlasti nepoćudni pojedinci ili skupine u strahu za svoj opstanak), tako da se povijesti primjerice nepravoslavnih vjerskih zajednica ne mogu rekonstruirati bez oslanjanja na sjećanja još živućih svjedoka.

Knjiga autorice Puškadija-Ribkin odiše osobnim zanimanjem autorice za temu koju obrađuje. Ova neskrivana motivacija, ali i toplina proizlaze iz činjenice da je Puškadija-Ribkin i sama dijete emigranata iz Rusije, tijekom mnogih godina promatrač mnogih događaja relevantnih za tematiku, a osobno je poznavala i mnoge osobe spomenute u knjizi. To intimno poznavanje cjelokupnoga rusko-hrvatskog miljea i organska veza s

tematikom daju knjizi poseban čar, a odnosu autora i građe dodatnu vrijednu dimenziju koja obogaćuje ovaj znanstveni rad.

U uvodu primjedba i upozorenje o naslovu knjige. Naslov ne odražava svu građu obuhvaćenu prikazom istraživanja. Naime, autorica ne obrađuje doprinos emigranata iz Rusije samo u znanstvenom i kulturnom životu Zagreba, nego i na području obrazovanja i umjetnosti, te društvenog života općenito.

Nakon autoričina kraćeg uvoda slijedi poglavlje “Dolazak izbjeglica iz Rusije u Zagreb” u kojem Puškadija-Ribkin na širokom platnu građanskoga rata u Rusiji oslikava kretanja civila i vojnika od njihova napuštanja ruskoga tla do njihova dolaska u Kraljevinu SHS te probleme s kojima su se u ondje susretali. Poglavlje sadrži i sjećanja i zapise nekolicine protagonista tih događaja.

Sljedeće poglavlje, “Pravni položaj izbjeglica/emigranata iz Rusije u Kraljevini SHS/Jugoslaviji”, obrađuje rad tijela i pravne postupke koji su se primjenjivali na izbjeglice iz Rusije prije i poslije priznavanja SSSR-a: delegacije za zaštitu ruske emigracije, Državne komisije za ruske izbjeglice i djelovanje vladina opunomoćenika za smještaj izbjeglica iz Rusije. Autorica također daje oris pitanja vezanih uz izdavanje osobnih iskaznica, reguliranje boravka i kretanja, dobivanja državljanstva. U vezi s pitanjem zapošljavanja, autorica analizira trendove s obzirom na stupanj obrazovanja i zanimanje prije dolaska u SHS. Općenito govoreći, emigranti iz Rusije imali su višu naobrazbu pa su u konačnici dali značajan doprinos razvoju kulture i znanosti. Istovremeno, nije bilo neobično da emigranti iz Rusije pritisnuti teškim životnim okolnostima prihvate i poslove mnogo niže od onih koje bi mogli obavljati s obzirom na obrazovanje i radno iskustvo. Poglavlje sadrži i kronološki i abecedni popis registriranih obrtnika, prodavača i trgovaca. Na taj način, kao i u prethodnom poglavlju, a uostalom i u cijeloj knjizi, Puškadija-Ribkin vješto upliće niti pojedinačnih ljudskih sudbina u kontekst širih društvenih događaja.

Nekoliko sljedećih poglavlja osvrće se na društveni i kulturni život doseljenika iz Rusije. Ona uključuju popis ruskih društava i organizacija, njihovu klasifikaciju, detaljan opis njihova osnivanja, ciljeva, djelatnosti, a navedeni su i istaknuti članovi. Zanimljivo je i poglavlje o školovanju djece i mladeži emigranata iz Rusije u ruskoj osnovnoj školi u Zagrebu i u ruskoj gimnaziji u Zagrebu. Uz statistike o broju učenika autorica daje pregled povijesti tih ustanova, lokacije na kojima se nastava izvodila, nastavne planove i imena učitelja i profesora. Na sličan je način, a sukladno raspoloživoj građi, obrađena interakcija između izbjeglica iz Rusije i Sveučilišta u Zagrebu. Tako se osim imena predavača mogu saznati broj imena studenata – emigranata iz Rusije prema godini diplomiranja i prema fakultetu ili odsjeku. Ovdje se mogu spomenuti i dva priloga s kraja rada, jedan koji se osvrće na rad bolnice ruskog Crvenog križa u dvorcu Lobor i drugi koji obrađuje rad Ruskoga dramskog studija u Zagrebu.

Posebno je dojmljivo poglavlje “Doprinos u kulturnom, znanstvenom, umjetničkom i društvenom životu Zagreba” koje je zapravo abecedni popis relevantnih doseljenika iz Rusije i životopisnih podataka o njima. Autorica je dakako bila svjesna količine raspoloživih ili mogućih podataka i veličine zadatka koji si je postavila pa je negdje morala podvući metodološku crtu. Stoga je odlučila da će u popis uključiti samo one pojedince za koje se može tvrditi da su dali uočljivi doprinos različitim vidovima zagrebačkoga društvenog života. To je mjerilo nužno isključilo jedan dio zagrebačkih doseljenika iz Rusije koji se nisu nikako društveno eksponirali. Drugo, popis uključuje pojedince koji su se rodili u Rusiji ili bar prije dolaska u SHS (vidi str. 123, bilj. 247). Još jedan metodološki rez, a koji je logična posljedica prethodnoga, autorica je učinila u odnosu na djecu iz miješanih brakova emigranata iz Rusije i građana Hrvatske. I opet, uz nekoliko iznimaka i oni su isključeni iz prikaza jer su se većinom smatrali građanima Hrvatske

premda su istovremeno često i javno ispovijedali svoje ruske korijene. Slika integrirane i interkultuirane zajednice izbjeglica iz Rusije u Zagrebu bila bi potpunija i cjelovitija da su uključeni i pojedinci isključeni ovim mjerilima. Međutim, postojeći je popis dragocjeno vrelo podataka za sva buduća istraživanja.

Nakon kratkog osvrtu na emigrante iz Rusije koji su sudjelovali u partizanskom pokretu tijekom Drugog svjetskog rata slijedi abecedni popis ruskih zarobljenika iz Prvoga svjetskog rata umrlih i pokopanih u Zagrebu, te abecedni popis građana SSSR-a pokopanih na njemačkom vojničkom groblju na Mirogoju. Vrijednosti ovoga drugog popisa pridonosi širi kontekst u koji ga je autorica smjestila. U sažetom ali vrijednom prikazu autorica je postavila pitanje europskih ruskih emigranata koji su se u Drugom svjetskom ratu borili na strani njemačke vojske, a protiv Sovjetskog Saveza. Ova je tema, kao što i sama primjećuje, u historiografiji bivše Jugoslavije često bila izbjegavana, uostalom kao i spomen njezinih protagonista. Autorica tumači zašto i kako su se ruski emigranti uključili u rat, a opisuje i djelovanje Ruskog zaštitnog korpusa, kozačkih jedinica i takozvanih "vlasovaca".

Već je spomenuto da je autorica obradila uključenost doseljenika iz Rusije u sva glavna područja društvenog života. Upravo stoga upada u oči odsutnost gotovo ikakvih podataka o religioznom životu ruske zajednice. Autorica, doduše, bilježi da su se duhovnici Ruske pravoslavne crkve razmjerno lako zapošljavali u Hrvatskoj (str. 34), usputno spominje koncert u Evangeličkoj crkvi u Zagrebu 1930. godine (str. 76), Društvo Marijinih sestara i Ruskou crkvenu općinu (str. 78), a uz imena nekolicine pojedinaca upisan je naziv crkvene službe u crkvi sv. Preobraženja (str. 201, 205). Zanimljiv je i podatak da je 1945. strijeljano nekoliko pojedinaca koji su obnašali dužnosti u Hrvatskoj pravoslavnoj crkvi osnovanoj u NDH (str. 224), među njima metropolit Germogen (str. 139). Smatram da bi sustavni prikaz religioznosti doseljenika iz Rusije u Zagrebu upotpunio sliku. Ipak, ova primjedba ne oduzima vrijednost rada te je možda tek smjernica za neko buduće istraživanje. Pred nama stoji studija Tatjane Puškadija-Ribkin o koju će se morati osloniti svatko tko će se u budućnosti baviti istraživanjem o doseljenicima iz Rusije u Zagrebu i o povijesti Zagreba i Hrvatske u 20. stoljeću.

DAVORIN PETERLIN

Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji, Zbral in uredil dr. Milko Mikola, Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije Sektor za popravo krivic in za narodno spravo, Ljubljana 2006., 353 str.

Zarobljeničke logore i logore za prisilni rad na području Jugoslavije NOV i PO Jugoslavije osnivaju odmah nakon uspostavljanja svoje vlasti na pojedinom području već tijekom ljeta i jeseni 1944., što će i kasnije do kraja rata i u neposrednom poraću biti učestalo i uobičajeno. Poslijeratno jugoslavensko zakonodavstvo reguliralo je prisilni rad pravnim propisima. U jugoslavenskom kaznenom zakonodavstvu bila su od 1945. do 1951. poznata četiri oblika neslobodnog rada: prisilni rad bez oduzimanja slobode,

prisilni rad s oduzimanjem slobode, popravni rad i društveno koristan rad. Najdulje je u primjeni bila kazna prisilnog rada s oduzimanjem slobode, naime od završetka Drugoga svjetskog rata do 1951.

Poslijeratni logori za prisilni rad u Jugoslaviji osnivani su u vrijeme najintenzivnije represije komunističke vlasti, od kraja rata 1945. do početka pedesetih godina dvadesetog stoljeća. Prvi radni logori u Sloveniji osnovani su u ljeto 1945. za one koji su bili osuđeni na lišenje slobode s prisilnim radom. Nazivani su najprije "kažnjenički logori" ("kazenska taborišča"), a od početka 1946. "zavodi za prisilni rad" ("zavodi za prisilno delo"). Zatim su 1949. osnovani "logori za popravni rad" ("taborišča za poboljševalno delo") i "logori za društveno koristan rad" ("taborišča za društveno koristno delo"), za koje se u onodobnoj službenoj terminologiji koristio naziv "radna skupina" ("delovna skupina"). Izmjenama jugoslavenskoga kaznenog zakonodavstva 1951., novim Kaznenim zakonom i Zakonom o izvršenju kazni, mjera sigurnosti i odgojno-popravnih mjera, bile su kazne prisilnoga rada, popravnoga rada i društveno korisnoga rada ukinute, ali radni logori i prisilni rad osuđenika u stvarnosti nisu bili ukinuti.

Žrtve prisilnoga rada, popravnoga rada i društveno korisnoga rada u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata bili su posebice oni koje je komunistički sustav smatrao svojim protivnicima i "unutarnjim neprijateljima". Iako je jugoslavenska komunistička vlast prisilni, popravni i društveno korisni rad prikazivala kao sredstvo za preodgoj osuđenika, stvarna namjena tih represivnih mjera bila je osigurati robovsku radnu snagu za izvođenje gradbenih projekata koji su bili predviđeni prvom petoljetkom.

Ministarstvo za pravosuđe Republike Slovenije, Sektor za ispravljanje nepravdi i za narodnu pomirbu (Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije, Sektor za popravu krivic in za narodno spravo) objavilo je zanimljiv opsežan zbornik dokumenata i svjedočanstava o radnim logorima i prisilnom radu u Sloveniji nakon Drugoga svjetskog rata, 1945. - 1951., naslovljen *Dokumenti in pričevanja o povojnih delovnih taboriščih v Sloveniji (Dokumenti i svjedočanstva o poslijeratnim radnim logorima u Sloveniji)*.

Nakon kratkog uvoda, predgovor je studija priređivača zbornika, povjesničara i arhivista dr. M. Mikole naslovljena "Poslijeratni radni logori u Sloveniji" ("Povojna delovna taborišča v Sloveniji"), u kojoj je sustavno prikazana problematika radnih logora i prisilni rad u Sloveniji nakon Drugoga svjetskog rata. Prethodno je ova studija objavljena kao samostalno izdanje (Zgodovinski arhiv Celje, 2002.) pod naslovom: *Delo kot kaznen. Izrekanje in izvrševanje kazni prisilnega, poboljševalnega in društveno koristnega dela v Sloveniji v obdobju 1945 - 1951 (Rad kao kazna. Izricanje i izvršavanje kazni prisilnog, popravnog i društveno korisnog rada u Sloveniji u razdoblju 1945. - 1951.)*.

U uvodnoj su studiji prikazani "Razlozi za osnivanje radnih logora" ("Razlogi za ustanavljanje delovnih taborišč"), te posebice "Logori za prisilni rad" ("Taborišča za prisilno delo"), "Logori za popravni rad" ("Taborišča za poboljševalno delo") i "Logori za društveno koristan rad" ("Taborišča za društveno koristno delo").

U poglavlju "Logori za prisilni rad" prikazani su "Partizanski logori za prisilni rad 1944. - 1945." ("Partizanska taborišča za prisilno delo 1944 - 1945"), "Poslijeratni logori za prisilni rad" ("Povojna taborišča za prisilno delo"), "Propisi, na temelju kojih su sudovi nakon rata osuđenicima izricali kaznu prisilnog rada" ("Predpisi, na podlagi katerih so sodišča po vojni obsojencem izrekala kaznen prisilnega dela"), "Osnivanje radnih logora za prisilni rad 1945. i upravljanje njima" ("Ustanavljanje delovnih taborišč za prisilno delo poleti 1945 in njihovo upravljanje"), "Prilike u logorima za prisilni rad" ("Razmere v taboriščih za prisilno delo") i "Ukidanje logora za prisilni rad 1946." ("Ukinitev taborišč za prisilno delo leta 1946"). U poglavlju "Logori za popravni rad" prikazani su "Uvođe-

nje kazne popravnoga rada” (“Uvedba kazni poboljševalnega dela”), “Osnivanje logora za popravni rad” (“Ustanavljanje taborišč za poboljševalno delo”), “Položaj kažnjenika u logorima za popravni rad” (“Položaj kaznjencev v taboriščih za poboljševalno delo”) i “Ukidanje kazne popravnoga rada” (“Odprava kazni poboljševalnega dela”). U poglavlju “Logori za društveni koristan rad” prikazani su: “Uvođenje prisilne upravne mjere društveno korisnoga rada” (“Uvedba prisilnega upravnega ukrepa društveno korisnoga dela”), “Struktura osuđenika na društveno koristan rad” (“Struktura obsojencev na društveno koristno delo”), “Osnivanje logora za društveno koristan rad i prilike u njima” (“Ustanavljanje taborišč za društveno koristno delo in razmere v njih”) i “Ukidanje prisilne upravne mjere društveno korisnoga rada” (“Odprava prisilnega upravnega ukrepa društveno korisnoga dela”).

Nakon rata sudovi su kaznu prisilnoga rada (s lišenjem slobode ili bez lišenja slobode) izricali na osnovi Zakona o vrstama kazni iz 1945. i 1946., koji je određivao da kazna lišenja slobode s prisilnim radom ne može biti kraća od 6 mjeseci ni dulja od 20 godina, a kazna prisilnog rada bez lišenja slobode ne može biti kraća od jednog dana ni dulja od 2 godine. Zakon o vrstama kazni određivao je i usklađivanje ranije izrečenih kazni kaznama predviđenim u ovom zakonu. Kazna vječite robije postala je kazna lišenja slobode s prisilnim radom u trajanju od 20 godina. Kazna robije ili strogog zatvora postala je ista tolika kazna lišenja slobode s prisilnim radom. Za kaznu prisilnog rada sudovi su nakon saslušanja javnog tužioca trebali odlučiti smatra li se pod tom kaznom kazna lišenja slobode s prisilnim radom ili kazna lišenja slobode ili kazna prisilnog rada bez lišenja slobode i u kolikom trajanju. Kazna lakoga prisilnog rada do dvije godine postala je ista tolika kazna prisilnog rada bez lišenja slobode. Kazna lakoga prisilnog rada preko dvije godine postala je ista tolika kazna lišenja slobode. Kazna lakog prisilnog rada preko pet godina postala je ista tolika kazna lišenja slobode s prisilnim radom. Kazna teškog prisilnog rada postala je ista tolika kazna lišenja slobode s prisilnim radom.

U prvim mjesecima nakon rata kaznu često dugogodišnjega prisilnoga rada masovno su izricali vojni sudovi i sudovi slovenske nacionalne časti (Sodišča slovenske narodne časti). Iako su vojni sudovi i sudovi slovenske nacionalne časti (kao i vojni sudovi i takozvani sudovi za zaštitu nacionalne časti drugdje u Jugoslaviji) djelovali u neposrednom poraću samo nekoliko mjeseci, donijeli su niz često neutemeljenih, teških presuda s dalekosežnim posljedicama. To potvrđuju i mnogobrojne sačuvane presude. Također su i građanski sudovi koji su u jesen 1945. preuzeli kazneno sudstvo nad civilima masovno izricali kaznu prisilnoga rada. Kaznu prisilnoga rada s lišenjem slobode osuđenici su u Sloveniji izdržavali u kažnjeničkim logorima koji su bili osnovani u ljeto 1945. u Kočevju, Teharjama, Bresternici kraj Maribora i Studenicama kraj Poljčana. Nakon što su logori za prisilni rad ukinuti u ljeto i jesen 1946., osuđenici su kaznu izdržavali u kazneno-popravnim domovima koji su osnovani u Ljubljani, Mariboru, Novom Mestu, Begunjama na Gorenjskem i Rajhenburgu (Brestanici) kraj Krškog.

Kaznu popravnoga rada izricali su u Sloveniji (i drugdje u Jugoslaviji) i sudovi i upravna tijela – povjerenstva za unutarnje poslove pri okružnim ili mjesnim narodnim odborima. Sudovi su ovu kaznu izricali na osnovi Kaznenog zakonika iz 1948., a upravna tijela na osnovi Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira iz 1949. Osuđenici su kaznu izdržavali u takozvanim radnim skupinama, kako su se tada u Jugoslaviji nazivali radni logori. U Sloveniji su najprije osnovane “radne skupine” u Strnišču kraj Ptuja i u Kočevju, a kasnije i drugdje, primjerice u Mariboru i Pšati kraj Ljubljane, što je ovisilo o potrebama za izvođenje pojedinih radova.

Kazna društveno korisnoga rada predstavljala je prisilnu upravnu mjeru, koju su na osnovu Zakona o prekršajima protiv javnog reda i mira iz 1949. izricali upravni organi

– komisije za prekršaje pri okružnim i mjesnim narodnim odborima. Naime, popise osoba koje treba upućivati na društveno koristan rad sastavljale su partijske organizacije. Na društveno koristan rad upućivane su osobe na “preodgoj” radi kriminalnih, ali i političkih razloga (primjerice inkriminacija je glasila: “izmišljanje i širenje lažnih vijesti”), u vremenu od šest mjeseci do dvije godine. Prisilnu mjeru društveno korisnoga rada osuđenici su izdržavali u posebnim radnim skupinama, koje su stvarno predstavljale radne logore. Takve radne skupine 1949. osnovane su u Sloveniji u Strnišću kraj Ptuja, u Ljubljani, Škofjoj Loki i Rajndolu kraj Kočevja, a kasnije i drugdje, primjerice u Medvodama i Rajhenburgu, što je ovisilo o potrebama za izvođenje pojedinih radova.

Na kaznu prisilnoga rada, popravnoga rada i društveno korisnoga rada osuđeni su u Sloveniji deseci tisuća osoba, muškaraca, ali i žena. Radove koje su osuđenici obavljali bili su u pravilu najteži fizički radovi, na obavljanju kojih su mnogi zbog izrazito teških uvjeta izgubili zdravlje, pa i život. Sačuvani odnosno dostupni dokumenti i svjedočanstva donose mnogobrojne, ali ipak nepotpune podatke o broju osuđenika u Sloveniji na prisilni, popravni i društveno koristan rad, kao i o mjestima i vremenu obavljanja tih radova, te vrstama radova koje su osuđenici obavljali.

U drugom dijelu zbornika “Dokumenti” doneseni su “Dokumenti o logorima za prisilni rad (“Dokumenti o taborišćih za prisilno delo”), “Dokumenti o logorima za popravni rad” (“Dokumenti o taborišćih za poboljševalno delo”) i “Dokumenti o logorima za društveno koristan rad” (“Dokumenti o taborišćih za družbeno koristno delo”), te “Svjedočanstva” (“Pričevanja”). U preslici je objavljeno 33 dokumenta o logorima za prisilni rad, 11 dokumenata o logorima za popravni rad, 38 dokumenata o logorima za društveno koristan rad, te 39 svjedočanstava o logorima za prisilni rad, logorima za popravni rad i logorima za društveno koristan rad. Uz dokumente i svjedočanstva, treba istaknuti, objavljeno je i nekoliko fotografija iz kažnjeničkog logora Kočevja i logora za društveno koristan rad Strnišće kraj Ptuja. Naime, fotografije su inače teško dostupni i malo poznati izvori o problematici prisilnoga rada u Jugoslaviji nakon Drugoga svjetskog rata.

Na kraju zbornika doneseni su “Podaci o pohrani izvornika objavljenih dokumenata i svjedočanstava” (“Podatki o hrambi izvornikov objavljenih dokumentov in pričevanj”). Objavljeni dokumenti o logorima za prisilni rad, logorima za popravni rad i logorima za društveno koristan rad, izbor su dokumenata koji su pretežno nastali pri Ministarstvu za unutarnje poslove Narodne Republike Slovenije u vezi s osnivanjem i upravljanjem radnih logora u razdoblju 1945. - 1951., a koji se nalaze u Arhivu Republike Slovenije u fondu Republiška uprava in zavodi za izvrševanje kazni. Objavljena, pak, svjedočanstva o logorima za prisilni rad, logorima za popravni rad i logorima za društveno koristan rad, izbor su iskaza bivših osuđenika koji se nalaze u spisima Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic, koja od 1997. djeluje pri Ministarstvu za pravosuđe Republike Slovenije.

Zbornik *Dokumenti in pričevanja o poveljnih delovnih taborišćih v Sloveniji*, vrlo dobrom uvodnom studijom, a posebice izborom zanimljivih i slikovitih mnogobrojnih dokumenata i svjedočanstava, objašnjava mnogo toga o problematici prisilnoga rada 1945. - 1951. u Sloveniji i Jugoslaviji. Štoviše, ovaj zbornik je važan i nezaobilazan i u poznavanju i razumijevanju problematike prisilnoga rada i u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata, te može poslužiti i kao ogledni primjer i kao poticaj hrvatskim povjesničarima istraživačima poslijeratne komunističke represije. Naime, istraživanja prisilnoga rada u Hrvatskoj nakon Drugoga svjetskog rata tek su u začetima.

VLADIMIR GEIGER

Dokumenti in pričevanja o povojnih koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci, Zbral in uredil dr. Milko Mikola, Ministrstvo za pravosodje Republike Slovenije Sektor za popravno krivic in za narodno spravo, Ljubljana 2007., 307 str.

Kao nastavak sustavnog prikupljanja dokumenata i svjedočanstava o poslijeratnoj komunističkoj represiji u Sloveniji, Ministarstvo za pravosuđe Republike Slovenije, Sektor za ispravljanje nepravdi i za narodnu pomirbu, objavilo je 2007. zbornik dokumenata i svjedočanstava o koncentracijskim logorima u Sloveniji nakon Drugoga svjetskog rata, 1945., naslovljen *Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih v Sloveniji. Koncentracijska taborišča Strnišče, Hrastovec, Brestrnica in Filovci (Dokumenti i svjedočanstva o koncentracijskim logorima u Sloveniji. Koncentracijski logori Strnišče, Hrastovec, Brestrnica i Filovci)*.

O poslijeratnim logorima u Sloveniji, kao i o poslijeratnim logorima drugdje u Jugoslaviji, do raspada SFR Jugoslavije znalo se je izrazito malo. Razlog nije bio nedostatak izvora, no činjenica da za jugoslavenske komunističke vlasti logori u poraću nisu postojali odnosno da ih se nije smjelo spominjati.

Zbornik *Dokumenti i svjedočanstva o koncentracijskim logorima u Sloveniji*, obrađuje i donosi dokumente i svjedočanstva, o poslijeratnim koncentracijskim logorima Strnišče (sada Kidričevo) kraj Ptuja, Hrastovec kraj Sv. Lenarta u Slovenskih goricah, Brestrnica kraj Maribora i Filovci u Prekmurju, u koje su bili internirani, uglavnom, slovenski Nijemci i Mađari, ali i drugi građani Slovenije koje su "narodne" vlasti proglasile neprijateljima.

Unatoč što su ravnopravnost i sva manjinska prava u Jugoslaviji, na temelju odluka Drugoga zasjedanja AVNOJ-a, zajamčena i jugoslavenskim Nijemcima i Mađarima, potkraj 1944. i početkom 1945. počinje od strane partizanskog pokreta i novo uspostavljene "narodne" vlasti protjerivanje preostalih Nijemaca i Mađara i u Sloveniji, i drugdje u Jugoslaviji. Nakon preuzimanja vlasti u pojedinim područjima i naseljima, prema uputama OZN-e postrojbe KNOJ-a uhićivale su Nijemce i Mađare i odvodile ih u logore. Bilo je to vrijeme, kada je svaki Nijemac i Mađar građanin Jugoslavije bio sumnjiv i ratni zločinac, ako se drukčije ne dokaže. Iskazalo se da "narodnoj" vlasti i tijelima koji su imali zadaću ratne zločine registrirati, tragati za počiniteljima i prikupljati dokazni materijal, i nije bilo potpuno jasno što je ratni zločin. Političko ozračje kojemu su pridonijeli takvi stavovi i postupci, bilo je sve prije nego li normalno stanje.

U Sloveniji su u neposrednom poraću osnovane tri skupine koncentracijskih logora: koncentracijski logori za pripadnike njemačke manjine, koncentracijski logori za pripadnike mađarske manjine i koncentracijski logori za slovenske domobrane i civilne bjegeunce, koji su iz Austrije bili isporučeni Jugoslaviji.

Izuzev koncentracijskog logora Filovci, koji je u Prekmurju osnovan već početkom travnja 1945., ostali koncentracijski logori u Sloveniji osnovani su u svibnju i u lipnju 1945. Osnovala ih je OZN-a za Sloveniju, koja je logorima i upravljala. Njihovo osnivanje bilo je neposredno povezano s akcijom "čišćenja" u Sloveniji, koju je OZN-a uz sudjelovanje KNOJ-a počela provoditi u neposrednom poraću. Žrtve "čišćenja" bili su ponajprije pripadnici njemačke i dijelom mađarske manjine, te oni Slovenci koji su se iz različitih razloga našli na popisima OZN-e. Krajem rata OZN-a za Sloveniju raspolagala je s podacima za 17.750 osoba, koje su bile određene za uhićenje. Ti popisi su, naravno,

u poraću dopunjavani. Većinu uhićenih OZN-a je u "čišćenju" uz sudjelovanje KNOJ-a i Narodne milicije odvodila u zatvore ili izravno u logore, a neke je neposredno po uhićenju izvansudski smaknula. Tek manji broj osoba bio je nedugo po uhićenju i pušten.

U zborniku su nakon kratkog uvoda o koncentracijskim logorima u Sloveniji tijekom Drugoga svjetskog rata i posebice u neposrednom poraću, 1945., slijedi predgovor priređivača dr. M. Mikole naslovljen "Koncentracijski logori za pripadnike njemačke i mađarske narodnosti u Sloveniji 1945." ("Koncentracijska taborišča za pripadnike nemške in mađarske narodnosti v Sloveniji leta 1945"), u kojem je prikazana problematika koncentracijskih logora u Sloveniji nakon Drugoga svjetskog rata.

U predgovoru su prikazani "Koncentracijski logori za pripadnike njemačke narodnosti" ("Koncentracijska taborišča za pripadnike nemške narodnosti"), posebice "Koncentracijski logor Strnišče kraj Ptuja" ("Koncentracijsko taborišče Strnišče pri Ptujju") i "Koncentracijski logor Hrastovec" ("Koncentracijsko taborišče Hrastovec"), zatim "Koncentracijski logori za pripadnike mađarske narodnosti" ("Koncentracijska taborišča za pripadnike mađarske narodnosti"), te "Ukidanje koncentracijskih logora u Sloveniji" ("Ukinitev koncentracijskih taborišč v Sloveniji").

Slovenski Nijemci, pretežno Donjoštajerci i Kočevari, internirani su u nekoliko logora, uglavnom u logor Strnišče, koji je bio središnji logor za pripadnike njemačke manjine u Sloveniji, zatim i u logor Hrastovec, te u logore Brestrnica i Studenci kraj Maribora i Teharje kraj Celja, u koje su dovođeni iz manjih sabirnih logora. Slovenski Mađari, pretežno Prekmurci, internirani su u logor Filovec, a i u logore Strnišče i Hrastovec.

Logoraši, uglavnom starije osobe, žene i djeca, korišteni su kao radna snaga izvan logora, uglavnom u poljoprivredi. Uvjeti boravka u logorima, posebice neprimjeran smještaj, higijenski uvjeti i prehrana, bili su više nego oskudni. Prema svim pokazateljima, umiralo se većinom od bolesti, posebice tifusa, premorenosti, zime i gladi, a bilo je i zlostavljanja i ubijanja logoraša. Poznata su i masovna smaknuća logoraša, uglavnom Nijemaca. Kroz poslijeratne logore u Sloveniji prošlo je nekoliko desetaka tisuća osoba, a umrlo je ili, pak, ubijeno najmanje nekoliko tisuća osoba. Kroz najveći koncentracijski logor Strnišče, prema svim pokazateljima, prošlo je oko 10.000 do 12.000 osoba od kojih je oko 800 do 1.000 izgubilo život.

Koncentracijski logori u Sloveniji ukinuti su do potkraj 1945. Neki manji koncentracijski logori, kao primjerice Tezno kraj Maribora, koji je ustvari bio sabirni i prolazni logor, ukinuti su nakon kratkog postojanja. Neki koncentracijski logori, pak, kao primjerice Brestrnica, Studenci i Teharje, nakon što ih je OZN-a početkom rujna 1945. prepustila Ministarstvu unutarnjih poslova, dobili status radnih logora, te su se službeno zvali kažnjenički logori. Najdulje su djelovali koncentracijski logori Strnišče, Hrastovec i Filovci. Koncentracijski logori Hrastovec i Filovci bili su ukinuti u rujnu 1945., a koncentracijski logor Strnišče u listopadu 1945.

Sudbina interniraca nakon ukidanja koncentracijskih logora bila je različita. Većini Nijemcima, koji su proglašeni kolektivnim krivcima, a imovina im je u međuvremenu konfiscirana, slijedio je izgon iz Jugoslavije u Austriju. Manji dio interniraca, Nijemaca, Mađara i Slovenaca, suđen je od vojnih ili građanskih sudova i prebačen u radne logore, primjerice u Tezno. Mađari i Slovenci, koji nisu bili osuđeni na kaznu lišenja slobode i prisilni rad pušteni su na slobodu, no imovima im je u pravilu bila razvučena i opljačkana.

Ovaj zbornik razmatra i jednu od najbolnijih tema poslijeratne slovenske i jugoslavenske povijesti. Naime, prikazuje sudbinu posebice njemačke djece, te njihova logorska stradanja. Ubrzo nakon internacije jugoslavenskih Nijemaca, za rad nesposobna djeca,

a to znači mlađa od 14 godina, odvojena su od roditelja i smještena u posebne logore, gdje su prepušteni sami sebi, stradavali od zapuštenosti, gladi i bolesti. Kasnije dolazi do izuzimanja djece bez roditelja, (koji su u međuvremenu u logorima umrli ili ubijeni, ili su odvojeni od djece) iz logora i njihovo razmještanje po domovima za ratnu siročad. Mnogima je to, doduše, spasilo život, ali se smatra da je dosta djece na taj način izgubilo svijest o svom porijeklu i obitelji. Djecu bez roditelja ili staratelja, smještalo se u dječje domove, gdje su smjela govoriti samo slavenski, naime slovenski, srpski, hrvatski. Tu ih se i preodgajalo. Kada su uspostavljene veze između austrijskog odnosno njemačkog i jugoslavenskog Crvenog križa, većina je njemačke djece, od 1950. na dalje, upućena u Austriju i Njemačku, u sklopu programa spajanja obitelji. No, neutvrđen broj njemačke djece usvojile su slovenske, hrvatske, srpske i druge obitelji. Mnoga usvojena njemačka djeca kasnije su saznala za svoje podrijetlo i sudbinu obitelji. Prema nekim navodima, više stotina, možda i tisuća, njemačke djece, usvojeno iz poslijeratnih jugoslavenski logora i domova za siročad izgubilo je i zaboravilo svoje podrijetlo i identitet.

Zbornik donosi četrdeset dokumenata (uključujući i nekoliko fotografija) o poslijeratnim koncentracijskim logorima u Sloveniji. Radi se o izvorima, koji donose zanimljive podatke o djelovanju komunističkog represivnog sustava u Sloveniji, i Jugoslaviji, potkraj Drugoga svjetskog rata i u neposrednom poraću, posebice o odnosu prema slovenskim Nijemcima i Mađarima. Zbornik donosi i sedamdeset svjedočanstava o poslijeratnim koncentracijskim logorima u Sloveniji, Strnišću, Hrastovcu, Brestrnici i Filovcima ("Pričevanja o koncentracijskom taborišću Strnišče pri Ptuju", "Pričevanja o koncentracijskom taborišću Hrastovec", "Pričevanja o koncentracijskom taborišću Brestrnica", "Pričevanja o koncentracijskom taborišću Filovci"). Svi dokumenti i svjedočanstva u zborniku objavljeni su u preslici. Najveći broj dokumenata i svjedočanstava odnosi se na najveće i najdugotrajnije koncentracijske logore Strnišče i Hrastovec.

Na kraju zbornika doneseni su "Podaci o pohrani izvornika objavljenih dokumenata" ("Podatki o hrambi izvornikov objavljenih dokumentov") i "Podaci o pohrani izvornika objavljenih svjedočanstava" ("Podatki o hrambi izvornikov objavljenih pričevanj"). Objavljeni dokumenti o poslijeratnim koncentracijskim logorima u Sloveniji, izbor su dokumenata i fotografija koji se, izuzev tri dokumenta i fotografije koji su prethodno objavljeni, nalaze u različitim arhivskim zbirkama, u Arhivu Republike Slovenije u Ljubljani, Arhivu Ministarstva za pravosudje u Ljubljani, Zgodovinskom arhivu Celje, Zgodovinskom arhivu Ptuj, Pokrajinskom arhivu Maribor, Muzeju narodne osvoboditve Maribor, Arhivu Okrajnega sodišča v Slovenj Gradcu, Arhivu župnijskega urada Sv. Lovrenca na Dravskem polju i privatnom vlasništvu. Objavljena svjedočanstva, pak, o poslijeratnim koncentracijskim logorima u Sloveniji, izbor su iskaza bivših logoraša koji se, izuzev tri iskaza koja su prethodno objavljena, nalaze u spisima Komisije za izvajanje zakona o popravi krivic, koja djeluje pri Ministarstvu za pravosuđe Republike Slovenije. Naime, u zborniku je objavljeno najznačajnije u Sloveniji dostupno izvorno gradivo, dokumenti i svjedočanstva, o poslijeratnim koncentracijskim logorima u Sloveniji za Nijemce i Mađare, ali i druge građane Slovenije koje su "narodne" vlasti proglasile neprijateljima.

Iako koncentracijski logori, uz mnogobrojna poslijeratna izvansudska smaknuća, predstavljaju najizrazitiji oblik represije i zločina komunističkih vlasti, i u Sloveniji, i drugdje u Jugoslaviji, o poslijeratnim logorima malo toga nam je poznato. Zbornik *Dokumenti in pričevanja o koncentracijskih taboriščih v Sloveniji*, donosi niz novih podataka i objašnjava mnogo toga o problematici koncentracijskih logora u Sloveniji, ali i drugdje u Jugoslaviji, u neposrednom poraću, te uvelike doprinosi istraživanju poslijeratne komunističke represije. Zasigurno, u zborniku objavljeni dokumenti i svjedočanstva mogu

pripomoći razjašnjavanju je li riječ o komunističkoj represiji i zločinu kao procesu i sustavu ili, pak, samo kao o pojavama, kako to mnogi uporno zagovaraju.

VLADIMIR GEIGER

Većeslav Holjevac – graditelj, vizionar, ratnik, Savez antifašističkih boraca i antifašista Republike Hrvatske, Zagreb, Karlovac 2006., 157 str.

Životni put V. Holjevca u historiografiji je vrlo malo istražen. U njegovu se 30-godišnjem radu oslikavaju važni politički događaji suvremene hrvatske povijesti, koji uključuju događaje u prijelomnim godinama uoči, tijekom i nakon Drugoga svjetskog rata. Potreba za pisanjem analitičkih radova ili cjelovitog životopisa V. Holjevca opravdana je, ipak, do danas je izostao znanstveni pristup pri istraživanju ove teme. Razlog za izdavanjem ovih memoarskih zapisa autori - uglavnom Holjevčevi prijatelji i suradnici - našli su u motivu "da se sačuvaju kao dokumenti sjećanja i razmišljanja još živih svjedoka i suvremenika" V. Holjevca (9.). Skupljena na jednom mjestu, sjećanja čine, po mišljenju autora, dobru osnovu za daljnja "znanstvenija" istraživanja.

Iako s najboljom namjerom, zapisi, njih dvadeset i sedam, prikazuju samo neke od Holjevčevih aktivnosti. Oni posvećeni razdoblju Holjevčeva "gradonačelnikovanja" Zagrebom od 1952. do 1963. svakako su najzanimljiviji. Tijekom svoga političkog djelovanja V. Holjevac je obavljao različite dužnosti, ipak među najpriznatijima - kod njegovih pristaša ali i onih s kojima je dolazio u politički sukob - ostao je neprijeporan njegov doprinos kao zagrebačkoga gradonačelnika. Ukratko, Zagreb je svojim gospodarskim, urbanističkim, znanstvenim i kulturnim razvojem u tom razdoblju dobio obrise moderne europske metropole. Prvi dio knjige "Većeslav Holjevac - graditelj i vizionar" (7.-105.) uglavnom prikazuje spomenutu tematiku kroz zapise I. Graovca, "Fenomen Veco Holjevac", M. Blaževića, "Vizionar suvremenog Zagreb", K. Piškulića, "Uspomene na suradnju s Vecom u gospodarstvu Zagreba", R. Štajnera, "Skok preko Save", R. Karlovića, "Snažan rast gospodarstva", T. Ponoša, "Zašto 1970. nije osnovana Hrvatska gospodarska banka", P. Flekovića, "Gigant na Vunskom polju u Karlovcu", N. Pavlačića, "Kako su se stvarali kadrovi", N. Beršinića, "Veco - vjera u mlade", Z. Milčeca, "Gradonačelnik među predsjednicima", J. Hrženjaka, "Veco Holjevac - moj pretpostavljeni i moj prijatelj" i S. Goldsteina, "Nacrt za Vecinu biografiju".

Drugi dio knjige "Sjećanja" (108.-157.) donosi zapise Holjevčevih prijatelja i suboraca o zajedničkim aktivnostima tijekom Drugoga svjetskog rata na području Karlovca i Korduna - S. Zlatić, "Moj prvi partizanski ranjenik", N. Kovačić, "Svjedočanstvo o akciji u okupiranom Karlovcu", V. Hlaić, "Prikupljanske bure nakon akcije partizana u Karlovcu", Đ. Zatezalo, "Partizanski pothvat", M. Jaković, "Ilegalni punkt u Donjim Dubravama", G. Jerinić, "Sjećanje na Ivicu Gojaka", E. Gojak, "Moj stric Ivica Gojak", I. Fumić, "Uspješan u ratu i miru", R. Bulat, "Najsmjelija partizanska akcija kordunskih partizana", J. Boljkovac, "Sjećanje na Vecu Holjevca". Ovdje je objavljen i ulomak "Ponovo u gradu" iz Holjevčeve knjige *Zapisi iz rodnog grada* objavljene u Zagrebu 1972. godine. Kraćim tekstom prikazano je i Holjevčevo djelovanje u Matici iseljenika Hrvatske od 1964. do

1968. godine. Iz razdoblja predsjedavanja Maticom iseljenika izdvajaju se događaji zbog kojih se V. Holjevac našao pod partijskom istragom i koji su na kraju doveli do njegova odlaska iz političkog života Hrvatske 1967. godine. Posljednje stranice knjige donose Holjevcu kratku biografiju, "Većeslav – Veco Holjevac, građa za kronologiju o životu i radu" (154.-157.) Posebnu vrijednost predstavljaju fotografije koje su tematski upotpunile i "oživjele" tekstove. Fotografije Zagreba pedesetih i šezdesetih godina 20. stoljeća najzanimljivije su i najbrojnije.

Poneka bi primjedba knjizi bila opravdana. Postavlja se pitanje postoji li u njoj dovoljno relevantnih priloga? Je li u dovoljnoj mjeri iskorišteno arhivsko gradivo i nije li trebalo pokrenuti nova istraživanja i pričekati rezultate? Rezultat bi bio svakako bolji. To su autori znali i sami. Ove su primjedbe istaknute u uvodnom dijelu knjige. Namjera je bila skupiti zabilješke, sjećanja i razmišljanja još živih svjedoka i suvremenika V. Holjevca na jednom mjestu, "u protivnom, ti bi sadržaji bili izgubljeni" (9.). Oni će biti važnim dijelom budućih ozbiljnijih istraživanja koja bi se zaokružila stvaranjem konačnog rezultata, cjelovitog Holjevcu životopisa. Ova je knjiga prilog tome.

IVA KRALJEVIĆ BAŠIĆ

Robert, J. DONIA, *Sarajevo: biografija grada*, Institut za istoriju, Sarajevo 2006., 462 str.

Prvo izdanje knjige američkog povjesničara Roberta J. Donie, pod nazivom *Sarajevo: A Biography* objavljeno je 2006. u Londonu u izdanju C. Hurst & Co (Publishers) Ltd. Prijevod na bosanski jezik (prijevod s engleskog Daniela Valenta) objavio je iste godine Institut za istoriju iz Sarajeva. R. J. Donia je ugledni poznavatelj povijesti Bosne i svrstava se u red jednog od najboljih stranih poznavatelja Bosne i Hercegovine. Sam autor navodi kako "ova knjiga predstavlja političku historiju" koju on naziva biografijom. Povijest grada prikazana je u knjizi kronološki, premda je veći dio knjige posvećen kraju devetnaestog i dvadesetom stoljeću kada se ubrzava dinamika promjena. Iako je knjiga ograničena na grad Sarajevo, zamišljena je kao doprinos povijesti Bosne i Hercegovine jer, kako autor navodi, "ekstrakcija nacionalnog urbanog života bi značila zanemarivanje vodeće uloge koje su Sarajlije imale u uobličavanju karaktera Bosne i Hercegovine". Prema autoru, Sarajlije su najčešće bile na čelu pokreta i trendova u svojoj domovini, a njihova leaderska uloga baca posebno svjetlo na gradsku povijest.

Izgled grada odražava njegovo povijesno iskustvo, a današnje Sarajevo je uglavnom izgrađeno tijekom tri glavne ere ekspanzije: prvih 140 godina osmanske vlasti (do 1600), u mirnim godinama austrougarske vladavine (od 1883. do 1914.) i u formativnom razdoblju socijalističke vlasti (od 1945. do Olimpijskih igara 1984. godine). Tri od šest vladajućih sustava u Sarajevu bili su usredotočeni na izgradnju grada s jasnom vizijom koja je organizirala ili reorganizirala društvo u urbanom kontekstu. Prema mišljenju autora u svakom razdoblju novi su upravljači imali jedinstvenu viziju urbanog života koja je odražavala njihove vrijednosti i ciljeve, i oni su tu viziju primjenjivali u razvoju. U ranom osmanskom razdoblju, grad je od nekoliko stotina stanovnika u razbacanim selima, koliko je imao kad je osnovan 1460-tih godina, narastao na oko 23.500 stanovnika 1600. godine. Toliki broj stanovnika ostao je sljedećih 280 godina. Pod vlašću Habsburgovaca

od 1878. do 1910. grad je imao dvostruki broj stanovnika, oko 51.000. U trećem razdoblju ekspanzije pod socijalističkom vlašću, Sarajevo je s oko 100.000 stanovnika 1945. godine naraslo na više od pola milijuna 1991. Taj broj je gotovo prepolovljen tijekom rata i opsade u razdoblju 1992.-1995. da bi se broj stanovnika gotovo vratio na predratnu razinu u razdoblju nakon potpisivanja Daytonskog sporazuma.

Spomenute tri vlasti su (osim eliminacije zakletih neprijatelja) sponzorirale razvoj Sarajeva i olakšavale udio različitih skupina u oblikovanju urbane sredine grada. Primjerice, Sarajevo je doživjelo habsburški interregnum između četiriju stoljeća osmanske uprave i priključenja jugoslavenskoj kraljevini. Tijekom tih četrdeset godina, građani Sarajeva postali su Europljani i grad je apsorbirao zapadne utjecaje koji su se miješali i stapali s osmanskim naslijeđem. Autor zastupa tezu da su habsburški namjesnici "inspirirani željom da smire Bosance i impresioniraju Europljane svojim sposobnostima upravljanja, u Sarajevu provodili europsku viziju ekspanzivne gradnje bez premještanja naroda i njihovih najznačajnijih spomenika".

Raznolikost Sarajeva također je opstala tijekom vladavine Kraljevine Jugoslavije (1918. – 1941.), unatoč nastojanju režima prema srpskim nacionalnim aspiracijama i njegovog zanemarivanja gospodarskog razvoja grada. Prema mišljenju autora, u dvadesetom stoljeću raznolikost Sarajeva i tolerancije stradali su u dvije velike provale nasilja: okupaciji tijekom Drugog svjetskog rata (1941. - 1945.) i opsadi tijekom rata u Bosni i Hercegovini (1992. - 1995.). U odsutnosti "jake suverene države u Bosni i Hercegovini, nacionalne političke stranke su zadobile određene odlike i vršile određene funkcije suverene države".

Kada se govori o Bosni i Hercegovini, autor misli da umjesto termina multietnička država treba rabiti termin zajednički život. Naime, povijest grada Sarajeva podrazumijeva elemente zajedničkog života na razini političke suradnje i to je, osim razdoblja od 1941. do 1945., stalni element povijesti Sarajeva. Koncept multietničke države i multietničkoga grada pretpostavlja tek odlučnost da čovjek živi uz ostale, dok zajednički život inicira da je svima nešto zajedničko, a toga u Sarajevu ima, prema mišljenju autora.

Povijest grada pruža mogućnost uvida u ljudsko iskustvo na način koji nije moguć kad se promatra povijest većih prostora. Središnja autorova teza je da su grad i njegovi stanovnici postojali bogatiji, raznolikiji i tolerantniji u razdobljima u kojima je vladala jedinstvena inkluzivna vizija, bez obzira na posebnost političkog sustava koji je sponzorirao ili nadgledao realizaciju tih ciljeva.

DAVOR KOVAČIĆ

Sabrina P. RAMET, *Postkomunistička Europa i tradicija prirodnoga prava*, Alinea, Zagreb 2004., 96 str.

Izvanredan znanstveni opus Sabine P. Ramet reprezentira jedan od kompetentnijih i sadržajno najobuhvatnijih istraživačkih napora u rasvjetljavanju fenomena postkomunizma te u tom sklopu i problematike raspada Jugoslavije. Još početkom osamdesetih godina 20. stoljeća Ramet se afirmira kao istraživač tema relevantnih za srednjoeuropsku regiju (*Nacionalni problemi u Habsburškoj monarhiji 1867. – 1918.*), a jednom od središ-

njih preokupacija krajem osamdesetih i devedesetih godina postaje poveznica nacionalnih pitanja i (post)jugoslavenskog prostora (*Nacionalizam i federalizam u Jugoslaviji, Balkanski Babilon: raspad Jugoslavije – od Titove smrti do Miloševićevog sloma*). Od 1983. do 2001. Ramet predaje međunarodne studije na Sveučilištu Washington, a od kolovoza 2001. političke znanosti na Norveškom sveučilištu znanosti i tehnologije u Tronheimu.

Djelo *Postkomunistička Europa i tradicija prirodnoga prava* tematski nastavlja ranija razmatranja autorice koja su hrvatskom čitateljstvu predstavljena u radu *Čija demokracija? Nacionalizam, religija i doktrina kolektivnih prava u srednjoj i jugoistočnoj Europi nakon 1989.* (Aliena 2001.). Već u naslovima ovih radova naznačena je usporedna perspektiva postkomunističke problematike u zemljama istočne Europe. U radu *Postkomunistička Europa...* Ramet širi i fokusira tezu naznačenu u *Čija demokracija?...* kako moralna relativnost, nacionalizam i kapitalizam predstavljaju izazove projektu ostvarivanja, učvršćivanja i održavanja legitimnih (što Ramet izjednačava s problemom stabilnosti) političkih sustava. Osnovu legitimiteta Ramet pozicionira u okvire prirodnoga prava koje se na filozofsko-politološkoj razini razmatra kao problematika općeg razuma, prije svega u kontekstu aktualnog trenda postmodernog relativiziranja univerzalnosti moralnih zakona i prirodnoga prava; u tom sklopu apostrofiraju se zajednički nazivnici političkih sustava poput ideje pravde i prava, legitimnosti vlada, digniteta pojedinca, zaštite od ugnjetavačke ili samovoljne vladavine i sl. - pitanja relevantna za tranzicijska postkomunistička društva sučeljena s problemom promjene sustava društvenih vrijednosti. Ovaj opći diskurs razvija se u pet poglavlja: 1.) Uvod, 2.) Liberalizam i kapitalizam – opasna veza, 3.) Tri oblika suvereniteta: istočnoeuropska veza, 4.) Takozvano pravo na nacionalno samoopredjeljenje i drugi mitovi, 5.) Legitimnost ili poredak – što je uporište?

U drugom poglavlju Ramet raščlanjuje izazove tranzicije istočne Europe nakon rušenja Berlinskog zida. Floskulu o “novom svjetskom poretka” američkog predsjednika Georgea Busha s početka devedesetih Ramet komentira pregledom gledišta uglednih znanstvenika i publicista (Ivo Banac, Katherine Verdery, Gail Kligman, Elez Biberaj, Viktor Meier i drugi) koji upozoravaju kako će tranzicija iz centralnoga planskog komunizma u tržišno usmjereni kapitalizam biti složen proces te na opasnost tranzicije konzervativnog komunizma i regresije u autoritarizam. Jedna od središnjih teza koja povezuje bivše komunističke zemlje jest problem implementacije liberalnog projekta koji nužno ne mora okončati afirmacijom stabilne demokracije; stvaranje zavisnih tržišta, prodaja imovine stranim vlasnicima i dovođenje nacionalnih gospodarstva pod inozemnu kontrolu, bogaćenje “lokalnih mafija”, “korupcija i ortakluci” i druge tranzicijske pojave opće su karakteristike postkomunističkih država. Slučaj nasilnog raspada Jugoslavije upozorio je na dodatne probleme tranzicije, počevši od geopolitičke fragmentacije regije do pojave ekstremnog nacionalizma (Ramet posebno ne analizira Hrvatsku).

Proces tranzicije iz jednostranačkog socijalizma u pluralistički kapitalizam teče u vrijeme kada je Zapad – pogotovo SAD – iskoračio iz demokracije u plutokraciju (podređenost interesima vladajućih interesnih manjina na globalnoj razini), preoblikujući zapadnjački model pluralizma. Ramet u tim promjenama na Zapadu vidi izvjesnost “druge izdaje” Istočne Europe (komunizam je bio prva) jer se zapadni plutokrati i dalje pozivaju na liberalne istine, iako ih oni sami više ne poštuju. Na taj način ideali klasičnog liberalizma kojima su težile zemlje u tranziciji - koncepcije prirodnoga prava i vladavine zakona, ideje individualnih prava i dužnosti, tolerancije, jednakosti, poštovanje načela nepovređivanja i neutralnosti države u pitanjima vjere – bivaju potisnute relativiziranjem tradicije prirodnog prava i liberalnog tradicionalizma. Ramet zaključuje kako postkomunistička društva istočne, jugoistočne i srednje Europe (uz iznimku Slovenije) nisu uspjela izgraditi liberalne demokracije, nego hibride, u kojima “pokoji liberalni i de-

mokratski ukras, ili čak jamstvo, uljepšava u osnovi plutokratsko-kolonijalnu tvorevinu". Vrijednost prirodnog prava koja se iskazuje u tradiciji solidarnosti zamjenjuje konvencionalizam (tendencija apsolutizacije zakona) i konzekvencijalizam (najštetniji oblik je šovinistički nacionalizam).

U poglavlju pod naslovom "Tri shvaćanja suvereniteta: istočnoeuropska veza" Ramet upozorava na filozofske pretpostavke odnosa nacionalizma i liberalne demokracije. Slučaj desetljetnog međuetničkog nasilja na Balkanu uzet je kao paradigma teze prema kojoj nacionalizam kao osnova zajedništva zamjenjuje univerzalnu solidarnost. Razvoj događaja u bivšoj Jugoslaviji iskazao je tendenciju kolektivnog povezivanja koje je slabilo sposobnost procjene moralnosti ponašanja vlastite države te pronalazilo "isprike za neopravdanu upotrebu nasilja". Prema mišljenju Ramet u središtu kontroverze odnosa nacionalizma i liberalne demokracije nalazi se "teško uhvatljivo" pitanje narodnog suvereniteta koje se, u srednjoistočnoj Europi, usko povezivalo s doktrinom nacionalnog samoodređenja, a to je za posljedicu imalo političku transformaciju u regiji koja je nacionalističkim pretpostavkama pridavala auru legitimiteta. Nakon kratkog postuliranja tri osnovne demokratske tradicije shvaćanja suvereniteta (liberalni realizam - Hobbesov apsolutni suverenitet, populistička demokracija - Rousseau i Francuska revolucija te liberalni idelalizam iskazan u Kantovoj obrani liberalne monarhije), Ramet se u svojoj analizi usredotočila na "slučaj Istočne Europe".

Zaključujući kako je u Istočnoj Europi prevladao (Rousseauov) koncept populističke ili nacionalne demokracije, Ramet naglašava kako je to imalo manje veze s "praiskonskim osjećajima iz davnina" i "nastupanjem kolektivne iracionalnosti", kao što su to - posebno u slučaju bivše Jugoslavije - mislili neki promatrači. Razloge afirmacije nacionalne demokracije Ramet pronalazi u "osjećaju dezorijentacije" potaknutog plimnim valom promjena koje su počele 1989., a koji je mnoge naveo da potraže sigurnost u identifikaciji s nacionalnim kolektivitetom. Drugi razlog bila je situacija u kojoj je pri odbacivanju ideologije "klasne odanosti" nacija bila najdostupnija alternativa kolektivne identifikacije. Ut to nacionalizam je pružao izglednost brze legitimacije, barem ona bila i "sumnjive naravi". Svoju tezu Ramet potkrjepljuje uspoređivanjem ustava deset postkomunističkih država u regiji (osim Albanije i BiH) u kojima se spominje narodni ili nacionalni suverenitet. Ramet primjećuje kako ustavi Hrvatske, Srbije, Slovenije, Slovačke i Rumunjske traže svoju legitimaciju u pretpostavci narodnog suvereniteta, iako samo hrvatski, srpski i rumunjski ustavi uspostavljaju "nacionalne države kao takve".

Unatoč načelnom stajalištu da su države nastale na području bivše Jugoslavije liberalni hibridi (građanski karakter države u odnosu na nacionalni izraženi je samo u slučaju Slovenije), Ramet u svoju studiju unosi historiografske intervencije koju pružaju uvid u genezu raspada jugoslavenske države. Rastuća plima "ekluzivističkog i revanšističkog srpskog nacionalizma" imala je za posljedicu narastanje osjećaja ugroženosti među nersrpskim stanovništvom. Krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina 20. stoljeća to je rezultiralo postupnim jačanjem nacionalizma te političkim aktivizmom koji je tražio zaštitu od srpskih vlasti pojačanom samoupravom ili istupanjem iz federacije. "Paranoja nacionalizma" očitovala se posvuda u jugoistočnoj Europi nakon 1987./89., kako Ramet slikovito navodi, u "Dedijerovom razrogačenom urlanju o vatikansko-kominterskoj uroti protiv Srba; u Csurkinom uzbuđenom upozoravanju na kapitalističko-židovsko-masonsku urotu protiv Mađara; u povremenim propovijedanjima Žirinovskog o potrebi svih Slavena da se ujedine u samoobrani; u učestalim člancima o Njemačkoj kao 'Četvrtom Reichu' objavljivanim u Miloševiću tisku u kasnim osamdesetim i ranim devedesetim i tako dalje".

Nastavak rasprave o nacionalizmu zastupljen je u četvrtom dijelu studije u kome

se analizira pravo naroda na samoodređenje. Ramet primjećuje kako samoodređenje naroda kao grupno pravo u povijesno-političkim okvirima može predstavljati negaciju (povredu) drugih kolektivnih – manjinskih - prava, kao i općenito prava pojedinca koja proizlaze iz načela civilnog društva. U tom sklopu iznosi se teza kako je ta doktrina - koja je u bitnom obilježila geopolitiku i međunarodne odnose 20. stoljeća (od Wilsona i Lenjina do raspada Sovjetskog Saveza i Jugoslavije), bila pogubna po svojim učincima. Pitanje nacionalnih prava Ramet postavlja u odnos prema prirodnim (općenitim) pravima te pri tome poriče njihov ekskluzivitet (pravo jednog naroda ne može biti ekskluzivno interpretirano) iz čega se izvodi moralno ograničenje odcjepljivanju kao posljedici prava naroda na samoodređenje. Međutim, kao iznimku toga određenja (koju prvi uvodi Kant), Ramet ističe pitanje oslobođenja od tiranije; slučaj Slovenije i Hrvatske 1991. autorica pozicionira u takav povijesni kontekst, primjećujući da pojedini dijelovi društva izloženog tiraniji imaju pravo ukloniti se (odcijepiti) ako je društvo nesposobno otkloniti tiranina.

Zaključno, Ramet iz perspektive liberalnih realista i liberalnih idealista apostrofira odnos legitimiteta i poretka u moralnoj, političkoj i gospodarskoj sferi država u tranziciji. Nasuprot pozivanja na razum i univerzalnost prirodnih zakona, realisti teže konvencionalizmu, zakonima koje donosi nova politička elita. Pri tom se ističu sukobi interesa, a kao polazište društvene akcije naglašavaju se nositelji političke moći; kao “karikaturu” realističkih pozicija postkomunizma Ramet navodi izjavu savjetnika predsjednika Tuđmana – Zvonka Lerotića – koji u listu HDZ-a *Državnost* relativizira normativne standarde prirodnoga prava postavljajući kao najvišu vrijednost ostvarivanje nacionalne države i nacionalnih snova. Liberalni idealisti – čijem se mišljenju priklanja Ramet – odbijaju normativni vakuum kao povijesnu situaciju (karakterističnu za promjenu društvene paradigme na prijelazu iz 1980-ih u 1990-te) u kojoj se prednost daje (novoj) političkoj moći prema načelima. U skladu s time Ramet kao pouku događaja iz 1989. ističe kako moć bez legitimiteta (prirodnih zakona) ne može trajati, te u najboljem slučaju može biti kratkotrajna epizoda ustroja društava u tranziciji.

ALBERT BING

Pregled arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, Hrvatski državni arhiv, Zagreb 2006.-2007., sv. I./2006., 1300 str., sv. II./2007., 1256 str.

Stručno predočeni informativni podaci o arhivskoj građi, koja se čuva u pojedinim arhivima, veoma je važno i prijeko potrebno pomagalo. Dugo je vremena takve podatke imao svaki arhiv za sebe te je povjesničar, istraživač, da bi doznao gdje se sve nalazi građa koja ga zanima i koja mu treba, morao otići u te arhive i o tome se neposredno na licu mjesta informirati. Nužnost jedne sveopće tiskane informacije u jednoj knjizi (dakle: na jednom mjestu) o sadržaju svih arhiva i arhivskih zbirki na području Hrvatske desetljećima je isticana kao arhivistički zadatak koji čeka izvršenje. Taj je zadatak - inicijativom i koordiniranom akcijom Arhiva Hrvatske - napokon realiziran 1984., kad je objavljen prvi takav informativni pregled pod naslovom *Arhivski fondovi i zbirke* u arhivima i arhivskim odjelima u SR Hrvatskoj.

Od toga doba arhivsko je gradivo iz godine u godinu povećavano u postojećim arhivima. U sređivanju toga gradiva ono je ponegdje dobivalo i drukčije rasporede. Uz to, nastajale su u tom razdoblju i nove arhivske ustanove i zbirke. Sve to zajedno nametalo je potrebu da se izradi i novi pregled sadržaja arhivskih fondova i zbirki u Hrvatskoj. Od osamostaljenja hrvatske države (1991.) osjećala se i nužnost donošenja novog Zakona o arhivskom gradivu i arhivima. Ovaj je novi Zakon, donesen 1997., odredio da se u Hrvatskome državnom arhivu (ranije zvanom: Arhiv Hrvatske) u Zagrebu uspostavi i vodi registar arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske. I ta zakonska odredba obvezivala je taj središnji hrvatski Arhiv da, u suradnji s ostalim područnim, državnim arhivima, priđe izradi novog pregleda sadržaja arhivskih fondova i zbirki u Hrvatskoj.

Kao središnja arhivska ustanova, Hrvatski državni arhiv u Zagrebu brine se o arhivskom gradivu središnjih ustanova hrvatske države i o ostalome arhivskom gradivu koje je važno za hrvatsku državu kao cjelinu. Područni državni arhivi brinu se o arhivskom gradivu lokalnih samoupravnih jedinica (općina, gradova i županija), koje teritorijalno spadaju u njihovu nadležnost. U Republici Hrvatskoj djeluje 13 područnih državnih arhiva i to: u Bjelovaru, Dubrovniku, Gospiću, Karlovcu, Osijeku, Pazinu, Rijeci, Sisku, Slavonskom Brodu, Splitu, Varaždinu, Zadru i Zagrebu. Ovi arhivi pokrivaju svojim djelovanjem sljedeće prostore:

bjelovarski - Bjelovarsko-bilogorsku županiju i dijelove Koprivničko-križevačke, Virovitičko-podravске i Zagrebačke županije;

dubrovački - Dubrovačko-neretvansku županiju;

gospićki - Ličko-senjsku županiju (bez gradova Senja i Karlobaga) te - iz Zadarske županije - općinu Gračac i mjesto Srb;

karlovački - Karlovačku županiju, općine Gvozd i Topusko (iz Sisačko-moslavačke županije) i grad Vrbosko (iz Primorsko-goranske županije);

osječki - Osječko-baranjsku, Virovitičko-podravsku i Vukovarsko-srijemsku županiju;

pazinski - Istarsku županiju;

riječki - Primorsko-goransku županiju (bez grada Vrboskog) i grad Senj (iz Ličko-senjske županije);

sisački - Sisačko-moslavačku županiju i dio Zagrebačke županije (gradsko naselje Ivanić Grad i općinu Križ);

slavonskobrodski - Brodsko-posavsku i Požeško-slavonsku županiju;

splitski - Splitsko-dalmatinsku županiju;

varaždinski - Varaždinsku i Međimursku županiju, pretežan dio Krapinsko-zagorske županije (bez gradova Donje Stubice i Oroslavja, i bez općina Gornje Stubice, Marije Bistrice i Stubičkih Toplica), kao i raniju općinu Koprivnicu (iz Koprivničko-križevačke županije);

zadarski - Zadarsku županiju (bez općine Gračac i mjesta Srb), Šibensko-kninsku županiju i grad Novalju (iz Ličko-senjske županije);

zagrebački - Grad Zagreb, gradove zagrebačke županije, zatim dio Krapinsko-zagorske županije (gradove Donju Stubicu i Oroslavje, i općine Gornju Stubicu, Mariju Bisticu i Stubičke Toplice).

U svim tim državnim arhivima (središnjem i područnim) ima ukupno 12.538 fondova i zbirki s 93.914 dužinskih metara arhivske građe. Osim tih arhiva postoji još 187 nearhivskih ustanova (u HAZU, knjižnicama, muzejima, institutima, zavodima, centrima

i vjerskim zajednicama), koji posjeduju 3.392 dužinska metra arhivskoga gradiva.

Pripremanje ovoga novoga voluminoznog Pregleda arhivskih fondova i zbirki Republike Hrvatske, tiskanog 2006. i 2007., bio je golem posao. U tom su poslu sudjelovali arhivisti i druge stručne osobe iz gotovo svih hrvatskih državnih arhiva i nearhivskih ustanova. Uredništvo edicije djelovalo je u sastavu: Tomislav Čepulić, Stjepan Ćosić (ujedno i zastupnik nakladnika), Jozo Ivanović, Josip Kolanović (ujedno i glavni urednik), Vlatka Lemić, Melina Lučić i Vida Pavliček (ujedno i izvršna urednica). Prvi svezak sadrži bilješke o svakom arhivu pojedinačno te pregled fondova i zbirki svakog od tih arhiva. Drugi svezak donosi ukupno predmetno kazalo, kazalo osobnih i zemljopisnih imena, bibliografiju arhivskih publikacija i upute za korištenje tih kazala i bibliografije.

Tom dvosveščanom knjigom (od ukupno 2556 stranica) sažeto je, pregledno i stručno predstavljeno veliko i raznoliko bogatstvo hrvatske arhivske baštine. Kao takva, ova će knjiga dobro doći svakom istraživaču hrvatske političke, gospodarske i kulturne prošlosti i biti poticaj da se što više koriste postojeća primarna vrela. Svi djelatnici, koji su svojim trudom pridonijeli da ta iznimno vrijedna i korisna knjiga bude tako uspješno pripremljena, zaslužuju naše čestitke, pohvalu i priznanje.

IVO PERIĆ